

müellifin talebesi Muhammed el-Hâl'in hocasına ve eserlerine dair mukaddimesiyle). Ârâm b. Şeyh Celâl eseri, Malezya İnsan Bilimleri Yüksek Akademisi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2007). **7. ed-Dürretü'l-münciye fî şerhi Ferâ'izi'l-Kızılciyye.** Molla Ali Kızılci'nin eseriyle ilgili olup Osman Ali et-Turayzî tarafından Bağdat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (2006). **8. Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Üşnüvî 'ale'l-İzzî fi't-taşrif.** Ali b. Hâmid el-Üşnüvî'nin eseri üzerine yazılmıştır (Kahire 1345). **9. Vesiletü'n-necât fi's-şalât ve's-selâm 'alâ Muḥammed seyidi'l-kâ'inât** (Süleymaniye 1977, 1979).

Karadâğî'nin yazma halindeki diğer bazı eserleri de şunlardır: *Havâşî ve ta'likât 'alâ Takrîbi'l-merâm şerhu Tehzîbi'l-keâm* (babasının hocası Abdülkâdir b. Muhammed Saîd el-Muhâcîr'in Teftâzânî'nin eserine yazdığı şerhin hâşiyesidir); *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Hayâlî 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*; *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Celâlidîn ed-Devvânî 'alâ Kitâbi't-Tehzîb fi'l-manḥik ve'l-hikme*; *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti 'Abdillâh el-Yezdî 'alâ Tehzîbi'l-manḥik*; *Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Gelenbevî 'ale'r-Risâleti'l-Esiriyye fi'l-manḥik*; *Ta'likât ve havâşî 'alâ Tetimmeti't-Tehzîb* (Mîr Ebü'l-Feth'in eseri üzerine yazılmıştır); *Hâşiye 'ale'l-İsâgûcî*; *Hâşiye 'ale'r-Risâleti'l-lüzümiyye* (Molla Şemseddin'in eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Tuḥfeti'l-muḥtâc* (İbn Hacer el-Heytemî'nin eseri üzerine yazılmıştır); *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Maḥallî 'alâ Cem'i'l-cevâmî*; *Havâşî ve ta'likât 'ale'l-Fetâva'l-kübre'l-fıkhîyye* (İbn Hacer el-Heytemî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *'Alâ'ıku'l-ferâ'iz fi 'ilmi'l-ferâ'iz*; *Havâşî ve ta'likât 'alâ Nazmi'l-Ferîde* (Süyûtî'nin nahve dair eseri üzerine yazılmıştır); *Cilâ'ü'l-kulûb fi'l-'amel bi-rub'i'l-muḥanḥarât ve'l-cüyûb*; *Havâşî 'alâ Hulâsati'l-hisâb li'l-'Âmilî*; *Hâşiyeye 'alâ Teşrihi'l-eflâk fi'l-hey'e* (Bahâeddin el-Âmilî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Şerhi'l-İşârât* (Âmilî'nin usturlapla ilgili eseri üzerine yazılmıştır); *Havâşî ve ta'likât 'alâ Tuḥfeti'r-re'is fî şerhi Eşkâli't-te'sis* (Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin eseri üzerine kaleme alınmıştır); *Menihâtü'l-i'râb fî şerhi'l-Uşurlâb* (yazma haldeki eserleri ve buldukları kütüphaneler için bk. Mahmûd Ahmed Muhammed, II,

244, 342, 348; *el-Fihrisü's-şâmil*, III, 463; Adnân Abdülkâdir Kâmil el-Hevrâmânî, sy. 29 [2012], s. 264-271). Eyyûb Ali Abdullah ez-Zelmî, Malezya İnsan Bilimleri Yüksek Akademisi'nde *eş-Şeyh 'Ömer el-Karadâğî ve cühûdühü'l-fıkhîyye* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (2007).

BİBLİYOGRAFYA :

K. Awâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-'Irâkıyyîn*, Bağdat 1969, II, 444; Abdülkerîm Müderis, *'Ulemâ'unâ fi ḥidmeti'l-'ilm ve'd-dîn* (nşr. M. Ali el-Karadâğî), Bağdat 1403/1983, s. 415-417, 542-544; a.mlf., *Dânişmendân-ı Kürd der Ḥidmet-i 'İlm u Dîn* (trc. Ahmed Havârî Neseb), Tahran 1369 hş., s. 309-312, 407-408; Mahmûd Ahmed Muhammed, *Fihrisü maḥtûḫâti Mektebeti'l-Evkâfi'l-merkeziyye fi's-Süleymaniyye*, Bağdat 1404/1983, II, 244-245, 342, 348; Zirîkî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 65; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 527; a.mlf., *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut 1414/1993, II, 569; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḫü Meşâhîr-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 hş., II, 230-231; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Fıkh ve uşûlüh* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1421/2000, III, 463; Sabâh Nûri el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn ve'l-küttâbi'l-'Irâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdad 2002, V, 486; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-mü'ellifine'l-mu'âşûrin: Ve'feyât 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 475; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemü'l-'Âlâmî'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 514; Adnân Abdülkâdir Kâmil el-Hevrâmânî, "Nübze 'an ḥayâtî'l-'Allâme İbnî'l-Karadâğî ve vaşfun li-maḥtûḫâti mektebetih", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmî'l-İslâmiyye*, sy. 29, Bağdat 2012, s. 246-275.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-MELÂHİMÎ

(ابن الملاحي)

Rüknüddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî (ö. 536/1141)

Mu'tezile kelâmcısı
ve fıkıh âlimi.

Hayatı hakkında derli toplu tek bilgi, Zemaḥşerî'nin genç bir çağdaşı olan Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî'nin Zemaḥşerî hakkında yazdığı biyografının bilinen tek yazma nüshasının hâmişine düşülen kısa nottan ibarettir. Adı, eserlerinin yazma nüshalarında genellikle Rükneddin Mahmûd b. Muhammed el-Melâhimî el-Hârizmî olarak verilir. Ancak Enderesbânî'nin eserinin hâmişinde ismi Rükneddin Mahmûd b. Ubeydullah el-Melâhimî şeklinde geçerken bir eserinin yazma nüshasına düşülen kayıta Mahmûd b. Abdullah el-Hârizmî diye kaydedilir. Muhtemelen Muhammed ve Abdullah (Ubeydullah) isimlerinden biri babasına, diğeri dedesine aittir. Ayrıca kelâm ilmindeki

yetkinliği sebebiyle kaynaklarda zaman zaman isminin sonuna "Usûlî" lakabı eklenir.

Hârizm bölgesinde yetişen İbnü'l-Melâhimî, Mu'tezile âlimi Zemaḥşerî ile aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunduğundan, Zemaḥşerî'nin de hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Hârizm bölgesinin en büyük şehri Cürcânîye'de (Ürgenç) yaşamış olmalıdır. Tahsiline ve tedris hayatına dair bilgi yok denecek kadar azdır. İbnü'l-Murtazâ onun Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin öğrencisi olduğunu söylerse de aralarındaki bir asırlık zaman dilimi hoca-talebe ilişkisini imkânsız kılmaktadır.

İbnü'l-Melâhimî'nin bilinen tek hocası kendisinden tefsir okuduğu Zemaḥşerî'dir. Kelâm ilmini ve özellikle Hüseynî öğretiyi, muhtemelen Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin düşüncesini Hârizm bölgesine taşıyan Ebü Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'den (ö. 507/1114) almıştır. Aynı şekilde Meşşâi felsefesine karşı reddiye yazdığından felsefî yöntemi de bu alanda birikime sahip bulunduğu kaydedilen Dabbî vasıtasıyla tanımış olmalıdır. İbnü'l-Melâhimî'nin öğrencileri hakkında da yeterli bilgi yoktur. Onun görüşlerini iyi bilen ve eserlerinde sıkça kendisine atıfta bulunan Fahreddin er-Râzî'nin, yaklaşık 560-570 (1164-1174) yılları arasındaki Hârizm ziyareti sırasında ilmî tartışmalarda bulunduğu Mu'tezilîler'in bir kısmı onun öğrencileri kabul edilse de bunların hiçbirinin adı bilinmemektedir. Sadece Zemaḥşerî'ye kelâm okuttuğu belirtilmektedir. Bunun yanında İbn Funduk adıyla bilinen tarihçi Ali b. Zeyd el-Beyhakî de İbnü'l-Melâhimî'den kelâm okuduğunu kaydeder (*Me'âricü Nehci'l-belâğa*, s. 36). Bazı modern çalışmalarda Şâfiî olabileceği yolunda kanaatler belirtilmişse de İbnü'l-Melâhimî'nin Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh* adlı eserini ihtisar etmesi, ayrıca *Kitâbü'l-Fâ'ik*'inde geçen "ashabımızdan Iraklı fakihler" ifadesiyle fıkıh literatüründe Hanefîler için kullanılan "Iraklılar"ı (İrâkıyyûn) sahiplenmesi onun Hanefî olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Melâhimî 17 Rebülevvel 536 (20 Ekim 1141) tarihinde vefat etti.

İbnü'l-Melâhimî, son dönem Mu'tezile'si için âdeta bir kale konumunda bulunan Hârizm bölgesinde VI. (XII.) yüzyılda yaşamıştır. Esas itibarıyla kelâmcı olarak tanındığı için Enderesbânî tarafından kendi döneminde kelâm ilminin yegâne şahsiyeti diye tanımlanmıştır. Hârizm'de yetişen Mu'tezile âlimlerinin çoğu genelde dil ve fıkıh alanında öne çıkmış âlimler

olup kelâmcılık vasıfları oldukça zayıftı. Bu husus göz önüne alındığında İbnü'l-Melâhimî'nin bölgede yaşamış en büyük Mu'tezile kelâmcısı olarak kabul edilmesi gerekir. Onun ölümü üzerine mersiye yazan Zemahşerî vefatını "Hârizm'de ehl-i adl nurunun sönmesi" şeklinde nitelendirmiştir. Ayrıca Hârizm bölgesi Şîlik'le karşılaşmış Mu'tezile'nin yaşadığı son yer olduğundan, İbnü'l-Melâhimî bütün Mu'tezile tarihi açısından "hâlis Mu'tezile"nin bilinen son büyük kelâmcısı sayılabilir.

Başta Sünnî kültür çevresi olmak üzere İslâm coğrafyasının ana merkezlerinde fazla tanınmayan İbnü'l-Melâhimî daha çok Yemen Zeydîleri arasında şöhret kazanmıştır. Onun özellikle Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed-Billâh üzerinde etkisi büyüktür. Hatta geç dönem âlimlerinden sayılabilecek Zeydî âlimi Kâsım b. İbrâhim'in İbnü'l-Melâhimî'nin görüşlerini benimseyenleri Melâhimîye şeklinde adlandırması, onun görüşlerinin Zeydiyye içinde âdeta ayrı bir ekol kabul edilecek derecede tanındığını göstermektedir. İbnü'l-Melâhimî'nin etkisinde kalan diğer bir şahsiyet ise Eş'arî âlimi Fahreddin er-Râzî'dir. Nitekim İbnü'l-Murtazâ, Fahreddin er-Râzî'nin kelâm ilminin ayrıntılarına dair konularda İbnü'l-Melâhimî'ye bağlı bulunduğunu söylemektedir. İbnü'l-Melâhimî'nin felsefî kelâmın ilk temsilcilerinden biri, Fahreddin er-Râzî'nin de bu anlayışın zirve şahsiyeti olduğu dikkate alındığında bu etkileşimi tabii karşılamak gerekir.

Temel Görüşleri. İbnü'l-Melâhimî'nin kelâm konularında büyük oranda Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'yi takip etmekle birlikte ayrıntılara ilişkin bazı hususlarda ondan farklı düşündüğü, hatta Behşemiyye'nin görüşlerini kabul ettiği söylenebilir. Mu'tezilî düşüncenin esasını teşkil eden Behşemiyye karşısında Hüseyiniyye ekolünün temsilciliğini yaptığından onun görüşlerinde vurgulanması gereken özgün taraflar kendisinin Behşemiyye'den ayrıldığı noktalar. Bu görüşlerin başında zât-sıfat ilişkisi gelir. Behşemiyye'nin zât-vücûd ayrımı yaparak bir şeyin varlığından önce gerçekliğinin bulunduğu yolundaki fikrine karşı İbnü'l-Melâhimî söz konusu ayrımı reddedip zât ile vücûdu özdeşleştirir. Böylece bir şeyin varlığından önce bir gerçekliği olamayacağına dikkat çeker (*Kitâbü'l-Fâ'îk*, s. 46-48). Buna bağlı olarak varlıkların yokluk halinde de bir gerçeklikleri bulunduğunu ortaya koyan "ma'dûm şeydir" ilkesini reddeder (*a.g.e.*, s. 91-95). Behşemiyye'nin zât-sıfat ilişkisini çözümü kavuşturmak için ortaya attığı ahval

teorisine de, bu teoriye yöneltilen temel eleştiri olan ahvalin gerçekte Eş'ariyye'nin sıfat teorisinden farklı olmadığı tezine dayanarak karşı çıkar ve sıfatları zâtın bir gereği kabul eden klasik Mu'tezilî anlayışı devam ettirir. Buradan hareketle Behşemiyye'nin ahval teorisine bağlı olarak ileri sürdüğü ve halleri Allah'a bağlayan, Allah'ı bütün diğer varlıklardan ayıran zât sıfatını da reddedip O'nun diğer varlıklardan zât sıfatıyla değil kendine özgü zâtıyla ayrıldığını belirtir (*a.g.e.*, s. 68-82). İbnü'l-Melâhimî, Allah'ın yokluktan varlığa çıkan şeylere yönelik bilgisinin zâtında değişikliğe yol açmayacağını söylemekle birlikte onun konuya yaklaşımı Behşemiyye'den farklıdır. Ebû Hâşim el-Cübbâî, yokluk halindeki bir şeyin var olacağına dair bilgi ile o şeyin vücut bulduktan sonraki varlığına dair bilginin aynı olduğunu, değişikliğin ise mâlûmun değişimine bağlı olarak sadece ibarelerde bulunduğunu ileri sürer. Bunların aynı bilgi olamayacağını savunan İbnü'l-Melâhimî problemi sıfatın taallukundaki yenilenmeyle aşmaya çalışır. Buna göre bir şey yokluktan sonra var olduğunda ilim sıfatının o şeye yönelik taallukunda değişim meydana gelir. Böylece İbnü'l-Melâhimî, değişimi ilimle mâlûmun arasındaki bağı oluşturan taalluka atfedip Allah'ın zâtındaki değişimi ortadan kaldırmaya çalışır. Bu temel yaklaşımda Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ile birleşmekle beraber yenilenen taallukların varlığını devam ettirmediği hususunda ondan ayrılır. Ebü'l-Hüseyn, yeni bir taalluk ortaya çıkmakla birlikte önceki taallukun da varlığını devam ettirdiğini, sonrakinin öncekine eklendiğini düşünürken İbnü'l-Melâhimî, taallukun değişmesiyle birlikte önceki taallukun yok olduğunu ve sonrakinin öncekinin yerini aldığını söyler (*a.g.e.*, s. 86-91).

İrade. İbnü'l-Melâhimî iradeyi fiile yönelik motivle (dâî, âmil) özdeşleştirir (*a.g.e.*, s. 42). Böylece, iradenin bilgiye indirgenmesi sonucuna varacak bu düşüncesiyle iradeyi fiile yönelik motivden ayrı düşünüp başlı başına bir sıfat olarak kabul eden Behşemiyye'den ayrılır. Müellif, iradenin bu temel vasfını madde âlemine de uygulayıp insan iradesinin fiile yönelik motivinden ibaret bulunduğunu ileri sürer. Bu yönüyle ilâhî irade fiile yönelik bir motivden ibaretken insan iradesinin motivin ötesinde bir unsur olduğunu söyleyip "şâhid âlem"de iradeyi başlı başına bir sıfat kabul eden Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'den ayrılır. İbnü'l-Melâhimî iradeyi motivden ibaret görerek bunu bilgiye, dolayısıyla yaratmaya indirgeyen bir anlayışı benimsemekle

birlikte, muhtemelen bunun Meşşâî felsefecilerinin sudûr teorisine destek sağlayacağını gördüğünden, felsefeye red-diye mahiyetinde yazdığı *Tuhtetü'l-mütakellimîn* adlı eserinde (s. 92-94) irade sıfatına özel vurguda bulunarak bilgiyle iradenin arasında kesin bir ayırım yapar.

Kader. İnsanın kendi fiillerinin fâilî olduğu görüşünün istidlâle dayandığını ileri süren Behşemiyye'ye karşı İbnü'l-Melâhimî bu bilginin zaruri olduğunu söyleyerek konunun temelinde onlardan ayrılır (*a.g.e.*, s. 131). Behşemiyye'nin, "Bir makdûr iki kâdirin kudreti altında olamaz" ilkesinden hareketle Allah'ın beşerî fiillerin aynısına kâdir olamayacağı, sadece bu fiillerle aynı cins fiillere güç yetirebileceği düşüncesine karşı Allah'ın kulların fiillerinin aynısına kâdir olduğunu söyler (*a.g.e.*, s. 84). Ancak insan fiilleri konusunda esas ayrılık noktası İbnü'l-Melâhimî'nin Hüseyinî öğretiyi izleyerek fiile fiile yönelik motiv arasında kurduğu zorunluluk ilişkisidir. Özellikle felsefecilerin illele mâlûl arasında zorunlu bir ilişki belirlenmesinin etkisiyle İbnü'l-Melâhimî, kişide fiile yönelik motivin oluşması anında fiilin de kaçınılmaz bir şekilde gerçekleştiğini söyler. Motivî fiili zorunlu biçimde ortaya koyan bir unsur kabul etmeyip sadece fiili yapmaya veya yapmamaya yönelik bir sebep olarak algılayan, hatta motivsiz bir fiilin oluşumunu bile mümkün gören Behşemî öğretisi karşısında bu düşünce özellikle Fahreddin er-Râzî'nin yargılarıyla felsefî determinizme bir kayma olarak görülmüştür.

Allah'ın semî ve basîr oluşu konusunda İbnü'l-Melâhimî, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'den ayrı düşünerek Behşemiyye'nin görüşünü kabul eder. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin aynı konudaki görüşü açık olmakla birlikte, Cenâb-ı Hakk'ın işitmesi ve görmesinin gerçekte O'nun bilmesi olduğunu söyleyen, dolayısıyla sem' ve basar sıfatlarını ilim sıfatına indirgeyen Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün görüşlerini kabul ettiği rivayet edilir. Buna karşılık İbnü'l-Melâhimî bunları ilimden ayrı müstakil sıfatlar kabul eden Behşemî düşüncüyü benimsemiştir (*a.g.e.*, s. 36-38).

Nübüvvet. Behşemiyye mücizeyi peygamberi diğer insanlardan ayıran temel unsur, dolayısıyla nübüvvetin temel delili kabul ettiğinden sâlih kimselerde yahut peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin elinde olağan üstü hallerin gerçekleşmesini mümkün görmez. Yine Behşemiyye'ye göre mücize peygamberliğin ayrılmaz bir unsurudur ve peygamber olarak gönderilecek kişinin nübüvvetinden önce olağan

üstü bir hadise (irhâs) izhar etmesi mümkün değildir. Behşemî gelenek içinde farklı görüşlerin ileri sürüldüğü bu hususta İbnü'l-Melâhimî bütün bunların imkân dahilinde bulunduğu düşüncesindedir. Zira peygamberi diğer insanlardan ayrıran temel unsur mucize değil onun risâlet görevi için seçilmesi, vahiy alması ve meleklerle konuşmasıdır. Diğer kişilerde bu tür nitelikler bulunmadığından onların elinde de keramet, istidrâc ve irhâs gibi olağan üstü olaylar gerçekleşebilir (a.g.e., s. 317-324).

Aslah. İbnü'l-Melâhimî, aslahı sadece dinî meselelerde Allah'ın üzerine vâcip kılan Basra ekolünün değil hem dinî hem dünyevî meselelerde vâcip kılan Bağdat ekolünün görüşünü kabul eder ve bu konuda kesin karar veremeyip iki görüş arasında tereddüt eden Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'den ayrılır. Zira bir fiile yönelik kudret ve âmil (motiv) bulunduğu fiil kaçınılmaz bir şekilde meydana gelir. Allah'ın aslah olanı yapmaya yönelik kudreti ve motivi olduğuna göre aslah zorunlu şekilde ortaya çıkacaktır (a.g.e., s. 291-292). Bir anlamda İbnü'l-Melâhimî, Allah'ın aslahaya yönelik kudret ve motivini dinî ve dünyevî ayırımına tâbi tutmanın mümkün olmadığını, aslahaya yönelik kudret ve motivin varlığı halinde hangi alanla ilgili olursa olsun meydana geleceğini söyler.

Kıyamet. İbnü'l-Melâhimî'nin Behşemiyeye'den ayrıldığı diğer bir nokta yeniden yaratmanın (iâde) mahiyetidir. Behşemiyeye, teklifin bütünüyle sona ermesi demek olan kıyameti âlemin bütünüyle yokluğa karışması diye kabul ettiğinden yeniden yaratmayı da yok edilen şeylere tekrar varlık kazandırılması olarak görür. Behşemiyeye'nin bu anlayışına karşı İbnü'l-Melâhimî, "ma'dûm şeydir" ilkesini reddetmesinden dolayı yeniden yaratmanın yokluktan olmadığını söyler. Zira yoklukla varlıklar arasındaki bütün farkları ortadan kaldıracığı için yeniden yaratılan varlık hiçbir zaman ilk yaratılan varlığın aynısı olmayacaktır. Bu sebeple kıyamet, varlıkların bütünüyle yok edilmesi şeklinde değil onların bütünlüklerini kaybedip parçalara ayrılması, yeniden yaratma da parçalara ayrılan bu varlıkların tekrar bir araya getirilmesi şeklinde gerçekleşecektir (a.g.e., s. 443-463).

Eserleri. 1. *el-Mu'temed fi uşûli'd-dîn.* Bazı kaynaklarda *el-Mu'temedü'l-ekber* adıyla geçen ve dört cilt olduğu kaydedilen eser Hüseyniye ekolünün görüşlerini içeren kapsamlı bir kitaptır. Müellif eserini -Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin

Behşemî öğretinin eleştirisini yapmak amacıyla yazdığı, ancak ölümü sebebiyle bitiremediği- *Taşaffühu'l-edille*'nin metoduyla kaleme aldığı belirtilir. Dolayısıyla *el-Mu'temed* bir anlamda *Taşaffühu'l-edille*'nin tamamlanmış halidir. Eksik olarak günümüze ulaşan eserin bilinen yazma nüshalarının tamamı Yemen'deki çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Kitabın ilk ilmi neşri, San'a'da mevcut iki nüshasına (Mektebetü'l-câmiî'l-kebîr, İlmü'l-keâm, nr. 213, 214) dayanılarak Martin McDermott ve Wilferd Madelung tarafından gerçekleştirilmiştir (London 1991). Sadece Mu'tezile'nin tevhid ilkesiyle ilgili konularını içeren bu neşirden sonra bulunan yeni yazmalardan hareketle adalet ilkesinin girişini de içeren genişletilmiş yeni bir neşirini Wilferd Madelung yapmıştır (Tahran 2012). İbnü'l-Melâhimî'nin *el-Mu'temed*'in özeti olan *Kitâbü'l-Fâ'ik fi uşûli'd-dîn.* 2. *Kitâbü'l-Fâ'ik fi uşûli'd-dîn.* İbnü'l-Murtazâ eseri yanlışlıkla Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'ye nisbet eder. İbnü'l-Melâhimî bu eserini *el-Mu'temed*'i ihtisar etmek amacıyla yazdığını belirtir. 7 Rebülâhîr 532 (23 Aralık 1137) tarihinde tamamlanan kitap Hüseyniye ekolüne ait görüşlerin tamamını içeren günümüze kadar gelmiş tek kitaptır. Eserin ilk ilmi neşirini San'a'da bulunan üç yazma nüshasına (Mektebetü'l-câmiî'l-kebîr, İlmü'l-keâm, nr. 53, 55, 189) dayanarak Wilferd Madelung ve Martin McDermott gerçekleştirmiştir (Tahran 2007). Kitabın Faysal Büdeyr Avn'ın yaptığı bir neşri daha bulunmaktadır (Kahire 2010). Zeydî âlimi Muhammed b. Ahmed b. Velid el-Kureşî (ö. 623/1226) eser için *el-Cevâbü'n-nâtıku's-şâdık bi-halli şubehi Kitâbi'l-Fâ'ik fî mâlefe fihi İbnü'l-Melâhimî mezâhibe'z-Zeydiyye fi'l-imâme* adıyla bir reddiye kaleme almıştır (Kahire 2010). 3. *Tuḥfetü'l-mütekellimîn fi'r-red'ale'l-felâsife.* Meşşâî felsefesine ve özellikle İbn Sînâ düşüncesine karşı yazılmıştır. İbnü'l-Melâhimî'nin bu telifinde *Kitâbü'l-Fâ'ik*'i zikretmesinden kitabını 532 (1137) yılından sonra yazdığı anlaşılmaktadır. *Tuḥfetü'l-mütekellimîn*, Meşşâî felsefesine reddiye literatürünün ilk ve en meşhur örneği olan Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sinden yaklaşık çeyrek asır sonra kaleme alındığından bu literatürün ilk örneklerinden sayılabilir. Mu'tezilî gelenekte bu alanda bilinen tek eser olan *Tuḥfetü'l-mütekellimîn*'in

Mu'tezile içinde felsefî düşünceye kapı aralayan Hüseyniye ekolünün bir temsilcisi tarafından yazılmış olması ayrıca ilginçtir. Kitabın yazılış gayesi müslüman toplumda, özellikle de fakihler arasında gittikçe yayılan ve amacı İslâm'ı özünden saptırıp tahrif etmek olan felsefeye karşı müslümanları uyarmaktır. Felsefeyi esas itibarıyla cebrî ve bâtinî karakterli gayri İslâmî bir söylem, felsefecilerin de müslüman olduklarını iddia etmekle birlikte Müslümanlık'la ilgisi bulunmayan kişiler olarak gören İbnü'l-Melâhimî felsefî düşünceyi bütünüyle küfür diye niteler. Bu yönüyle o, *Tehâfüt*'ünde felsefî söylemin İslâm akaidine aykırı olmayan zararsız taraflarıyla küfür ve bid'at olan zararlı taraflarını ayırt etmeye çalışan Gazzâlî'den farklı düşünür. Kitabında kelâm sistematikliğinde ele alınan konuların hemen tamamında felsefecilerin görüşlerini eleştiren İbnü'l-Melâhimî, felsefenin bâtinî karakterli bir söylem olmasından hareketle eserinin sonuna vahiyin bâtinî anlamlarının bulunduğu iddiasının yanlışlığını ortaya koymak amacıyla bir bölüm ekler. Böylece felsefecilerin nasları tevil edip farklı anlamlar vermek suretiyle kendi görüşlerini naslarla uzlaştırma gayretlerinin önüne geçmeye çalışır. *Tehâfütü'l-felâsife*'den daha kapsamlı ve daha sistematik olan eserde İbnü'l-Melâhimî'nin *Tehâfüt*'ten haberdar olduğunu gösteren bir işaret yoktur. Öte yandan Gazzâlî'den ismen bahsetmese de onu üstü kapalı bir şekilde zikreder ve kendisini felsefenin etkisinde kalmış bir âlim diye tanıtır. Nitekim özellikle sem'iyâta dair bazı konularda felsefecilerden olmasa da onların düşüncelerine uygun görüşler ileri süren bir kişinin eserinden alıntı yaptığını söyler ve isim vermeden Gazzâlî'nin *el-Maḥnûn bih 'alâ ğayri ehlihi* adlı kitabından alıntı yapar. Onun Gazzâlî'ye yönelik olumsuz bakış açısında Gazzâlî'nin, hem Mu'tezile nazarında cebrî bir düşünce olan Eş'ariyye'ye mensup olmasının, hem de bâtinî kabul edilebilecek neo-platonik fikirlere sahip olduğu yönündeki algının da etkisi bulunmaktadır. Felsefecilerin görüşlerini daha ziyade ikincil kaynaklardan aktaran müellif, Meşşâî felsefesi hakkındaki temel kaynağının ismini zikretmese de yaptığı alıntılarının tamamına yakını Gazzâlî'nin *Maḥâşidü'l-felâsife*'siyle örtüşmektedir. Bundan dolayı İbnü'l-Melâhimî'nin ya doğrudan *Maḥâşid*'i veya *Maḥâşid*'in da dayandığı ortak bir kaynağı kullandığı söylenebilir. *Tuḥfetü'l-mütekellimîn*,

İslâm düşüncesinin ana coğrafyalarında tıpkı müellifi gibi tanınmamış olsa da özellikle Yemen bölgesinde erken dönemlerden itibaren bilinmekteydi. Nitekim İbnü'l-Melâhimî'den yarım asır sonra vefat eden Zeydî âlimi Hüsâmeddin Hasan b. Muhammed er-Rassâs bu eserden isim vermeden alıntı yapmıştır (Hassan Ansari, *A Common Rationality*, s. 337-339). Kitap, Meşhed'deki İmam Rızâ Türbesi Kütüphanesi'nde bilinen tek yazma nüshasına dayanılarak Hasan Ensârî ve Wilferd Madelung tarafından neşredilmiştir (Tahran 2008). **4. et-Tecrid fî uşûli'l-fıkh.** *Tecridü'l-Mu'ctemed* adıyla da bilinen eser, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin fıkıh usulünün temel kaynaklarından olan *el-Mu'ctemed fî uşûli'l-fıkh* adlı kitabının muhtasarıdır. Ancak İbnü'l-Melâhimî yer yer kendi tercihlerini de metne yansıtmıştır. Eserin bizzat müellifin elinden çıkmış bir nüshasından 575 (1179) yılında istinsah edilen, kısmî eksiklikleri bulunan bir nüshası Oxford'da bulunmaktadır (Bodleian Ktp., Arab, nr. 103). Öte yandan Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'ctemed*'ini neşreden Muhammed Hamîdullah, eserin girişinde *el-Mu'ctemed*'in ihtisarı olup müellifi bilinmeyen *Tecridü'l-Mu'ctemed* adlı bir yazmayı kaydeder. 1946 yılında Yemen'de bir kadı tarafından kendisine hediye edilen bu yazmanın Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin öğrencilerinden birine ait olduğu tahmininde bulunur ve yazmadan iki sayfanın fotokopisine de yer verir. Bu iki sayfa ile Oxford nüshasındaki sayfalar aynı bilgileri içermesinden hareket ederek Hamîdullah'ın zikrettiği yazmanın *et-Tecrid*'in ikinci bir nüshası olduğunu söylemek mümkündür, ancak bunun nerede bulunduğu bilinmemektedir. İlmî neşri henüz yapılmayan *et-Tecrid*'in Oxford nüshasını Hasan Ensârî ve Sabine Schmidtker giriş ve indekslerle birlikte tıpkıbasım halinde yayımlamıştır (Tahran 2011). **5. Cevâbü'l-İşfahâniyye (el-Mesâ'ilü'l-İşfahâniyye).** Eseri bizzat İbnü'l-Melâhimî diğer eserlerinde zikreder. Kitap, büyük ihtimalle Ebû Mudar ed-Dabbî el-İşfahânî'nin sorularına İbnü'l-Melâhimî'nin verdiği cevapları içermektedir. **6. Kitâbü'l-Hudûd.** Yine müellifin kaydettiği eser, isimden ve yapılan alıntılardan anlaşıldığı kadarıyla çeşitli kavramların tanımını içermektedir.

Eserlerinin yakın dönemlerde ortaya çıkması dolayısıyla İbnü'l-Melâhimî akademik çevrelerde ancak son yıllarda ilgi çekmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Hakkındaki Türkçe ilk

çalışma, *Tuḥfetü'l-mütekellimîn*'inin ayrıntılı analizini yapan Orhan Şener Koloğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.). Diğer bir çalışma da İbnü'l-Melâhimî ile kendisinden etkilenen Allâme el-Hillî'nin imâmet konusundaki görüşlerini karşılaştıran Ma'sûme Hüseyinî Gülherûdî'nin *Naḳdū Berressî-yi ârâ-yi Rûkniddin bin el-Melâhimî el-Hârizmî der Bâb-i İmâmet ez Didegâh-ı 'Allâme Hillî* adlı eseridir (1392, doktora tezi, Dânişgâh-ı Tahran). Ahmed Şevki İbrâhim Ali, *Rûknüddin Maḥmûd b. Muḥammed el-Melâhimî el-Hârizmî ve ârâ'ühü'l-kelâmîyye* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2011, Câmîatü'l-Menûfiyye, Şebnülkûm).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Melâhimî, *Kitâbü'l-Mu'ctemed fî uşûli'd-dîn* (nşr. M. McDermott – W. Madelung), London 1991, neşredenlerin girişi, s. iii-xvi; a.e. (nşr. W. Madelung), Tahran 2012, neşreden giriş, s. v-viii; a.mlf., *Kitâbü'l-Fâ'ık fî uşûli'd-dîn* (nşr. W. Madelung – M. McDermott), Tahran 2007, tür.yer., ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. i-viii; a.mlf., *Tuḥfetü'l-mütekellimîn fi'r-red 'ale'l-felâsife* (nşr. Hasan Ensârî – W. Madelung), Tahran 2008, tür.yer., ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. i-ix; a.mlf., *et-Tecrid fî uşûli'l-fıkh* (nşr. Hasan Ensârî – S. Schmidtker), Tahran 2011, neşredenlerin girişi, s. i-ix; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'ctemed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1385/1965, neşreden giriş, II, 40-41; Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî, *Fî Sireti'z-Zemaḫşeri Cârillâh* (nşr. Abdülkerim el-Yâfi, *MLLADm.*, LVII/3 [1982] içinde), s. 368, 379, 382; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Me'âricü Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Taki Dânişpejûh), Kum 1988, s. 36; Fahrreddin er-Râzî, *er-Riyâzû'l-müneka fi ârâ'i ehli'l-ilm* (nşr. Es'ad Cum'a), Tunus 2004, s. 287-296; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'ctezile*, s. 119; Mansûr-Billâh Kâsım b. Muhammed, *el-Esâs li-'akâ'idü'l-ekyâs* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1980, s. 69; S. Schmidtker, *The Theology of al-'Allâma al-Hillî*, Berlin 1991, tür.yer.; W. Madelung, "Ibn al-Malâhimî's Refutation of the Philosophers", *A Common Rationality: Mu'tazilism in Islam and Judaism* (ed. C. Adang v.dğr.), Würzburg 2007, s. 331-336; a.mlf., "Ibn al-Malâhimî", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History* (ed. D. Thomas – A. Mallett), Leiden-Boston 2011, III, 440-443; a.mlf., "Ibn al-Malâhimî on the Human Soul", *MW*, CII/3-4 (2012), s. 426-432; Hassan Ansari, "Al-Barâhin al-zâhira al-jaliyya 'alâ anna l-uwjûd zâ'id 'alâ l-mâhiyya by Ḥusâm al-Dîn Abû Muḥammad al-Ḥasan b. Muḥammad al-Raşşâs", *A Common Rationality: Mu'tazilism in Islam and Judaism* (ed. C. Adang v.dğr.), Würzburg 2007, s. 337-348; a.mlf., "Kitâbü Tâzeyâb der Naḳd-i Felsefe: Peydâ Şüden-i Kitâb-ı Tuḥfetü'l-Mütekellimîn-i Melâhimî", *Neş-i Dâniş*, XVIII/3, Tahran 1380 hş./2001, s. 31-32; Orhan Şener Koloğlu, *Mu'tezile'nin Felsefe Eleştirisi: Hârezmi Mu'tezilî İbnü'l-Melâhimî'nin Felsefeye Reddiyesi*, Bursa 2010, tür.yer.

İBNÜ'R-RAKKÂM

(ابن الرقّام)

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Alî el-Evsî el-Mürsî (ö. 715/1315)

Endülüslü astronom,
matematikçi ve tabip.

İbnü'l-Hatîb tarafından zikredilen sınırlı mâlûmat dışında hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mürsiyeli (Murcia) olup muhtemelen bu şehirde doğdu ve orada yetiştirdi. Kastilya Kralı X. Alfonso'nun şehri ele geçirmesinden (1267) sonra Kuzey Afrika'ya göç etti. *ez-Zicü'l-kavîm* adlı eserindeki astronomi tablolarının Tunus koordinatlarına göre hazırlanmasından bu şehre gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim *ez-Zicü's-şâmil*'deki birçok tablo da bir süre yaşadığı Cezayir'in Bicâye şehrinin enlemine göre düzenlenmiştir. Nasrîler'den (Benî Ahmer) Gırnata'da (Granada) hüküm süren II. Muhammed'in (1273-1302) daveti üzerine Bicâye'den ayrılarak onun yanına gitti. Orada fıkıh, hesap, astronomi, tıp, geometri ve cebir alanlarındaki bilgisiyyle tanındı. Kendisinden ders alanlar arasında Nasrî Hükümdarı Ebü'l-Cüyûş Nasr ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ahmed b. Hüzeyl et-Tücbî'nin adları anılmaktadır. İbnü'r-Rakkâm ileri bir yaşta iken 21 Safer 715 (27 Mayıs 1315) tarihinde Gırnata'da vefat etti.

Eserleri. 1. ez-Zicü's-şâmil fî tezhi-bi'l-Kâmil (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 249). 679 (1280) yılında telif edilen eser bir mukaddime, 145 bab, çok sayıda astronomi tablosu ile bir hâtmeden ibarettir. İbnü'r-Rakkâm mukaddimede mevcut ziclerin çoğunun islahı muhtaç olduğunu görebir zic hazırlamaya karar verdiğini belirtir. Ebû Muhammed Abdülhak İbnü'l-Hâim el-Gâfilî el-İşbîlî'nin *ez-Zicü'l-kâmil fi't-te'âlim* adlı eserinin hatasız olmakla birlikte ayrıntıyı kaçırdığını, hey'et ve tâdili bir araya getirdiğini, bu sebeple bazı konuları açıklayıp tâdillerini yenileyerek eseri öğrenciler için uygun hale getirdiğini söyler. İbnü'r-Rakkâm elindeki *ez-Zicü'l-Kâmil* nüshasında astronomi tabloları mevcut bulunmadığından kendi çalışmasına gerekli tabloları da eklemiştir. İlk yetmiş altı babda İbnü'l-Hâim'in eseri düzenlenmiş, diğer bablar İbnü'r-Rakkâm tarafından telif edilmiş, son bölümde de genelde İbn İshâk et-Tûnisî'den alınan yetmiş bir astronomi tablosuna yer verilmiştir. Muhammed Abdurrahman, *Hisâbü aṭveli'l-kevâkib fi'z-Zici's-şâmil fî tezhibi'l-Kâmil li'bni'r-Raqqâm* adıyla bir